

Hrvatsko proljeće – počeci političkog interesnog pluralizma

Jedan pristup promišljanju

*Ivica Šušak**

UDK 323.1(497.5)
141.113

Stručni rad (professional paper)

Primljeno 8. 1. 2008.

Prihvaćeno 15. 9. 2008.

Analiziraju se politički odnosi u bivšoj Jugoslaviji s kraja 1960-ih s posebnim osvrtom na Hrvatsku. Ključni zahtjevi koje je izražavalo hrvatsko političko vodstvo predstavljali su pokušaj reforme državnog ustroja i cjelokupnog gospodarskog sustava bivše Jugoslavije. Pojava političkog interesnog pluralizma u djelovanju političkih elita u Hrvatskoj analizira se kroz vođenje politike veće samostalnosti Hrvatske uz izrazito jačanje nacionalne svijesti. Kroz izražene zahtjeve za reformom države, decentralizacijom i protuunitarističkom politikom, uz izraziti nacionalni naboj, stvaraju se uvjeti i okvir za politički interesni pluralizam. Pluralizam je izražen djelovanjem triju osnovnih nositelja Hrvatskog proljeća: Saveza komunista Hrvatske, Matice hrvatske i sveučilištaraca. Iako je hrvatsko političko vodstvo bilo smijenjeno 1971. godine, tri godine poslije donesen

* Ivica Šušak, tajnik Hrvatskog instituta za povijest iz Zagreba (secretary of the Croatian Institute for History, Zagreb)

je novi Ustav Jugoslavije kojim su normativno uređeni svi ključni zahtjevi smijenjenog hrvatskog političkog vodstva.

Ključne riječi: političke reforme, Hrvatska, ustavne promjene, politički pluralizam

1. Pokušaji reformi komunističkih režima u Europi 1960-ih

Razdoblje 1960-ih u komunističkim režimima bilo je obilježeno kao reformističko. U početku je nudilo velika očekivanja, za razliku od završetka, koji se može nazvati »reprogramirani komunizam«. Reforme su prvi put bile nagovještaj krupnijih promjena, kako u liberalizaciji političkog života tako i u gospodarskoj strukturi kroz priznavanje uloge tržišta i time djelomično odustajanje od kontrole države u tom području. Za razliku od tadašnjih etapa u razvoju društva u komunističkim režimima, impulsi za društvenim promjenama kretali su paralelno »odozgo« i »odozdo«. Zahtjevi »partijskih elita« za promjenama bili su rezultat nužnosti odgovora na probleme u sustavu, dok su zahtjevi odozdo bili plod artikulacije interesa izvan partijskih elita.

Reformističko razdoblje započelo je gospodarskim reformama u kojima važno mjesto zauzimaju ekonomske teorije i rasprave o gospodarskim pitanjima. To je razdoblje obilježeno stalnim »lobiranjem« predstavnika reformističke i centralističke frakcije u tadašnjem jugoslavenskom vodstvu. Podjela na, uvjetno, reformatore i centraliste u partijskom i državnom vrhu nije bila nacionalno obilježena. Pobornici reformi i protuunitarizma bili su, primjerice, Edvard Kardelj i Milentije Popović, dok je pobornik centralizma, unitarizma, jačanja partijske uloge i protivljenja samoupravljanju bio Ivan Gošnjak. Jedno je od obilježja i pokušaj protivljenja samoupravljanju što je onemogućeno Titovim svrstavanjem uz reforme i potporom procesima decentralizacije saveznog kapitala i investicija. Godine 1966. novim petogodišnjim planom napušta se centralističko državno planiranje u gospodarstvu i uvode se ekonomske kategorije za približavanje svjetskim gospodarskim tijekovima. Zakonodavnim normama postupno se uvodi okvir za tzv. »tržišni socijalizam«. Naime, s obzirom na političku prirodu komunističkih režima, rasprave o gospodarstvu bile su jedino mjesto na kojem se moglo progovoriti o zabranjenom pitanju – pitanju reforme političkog sustava. Gospodarske reforme dale su partijskim elitama poticaj za postavljanje u javnosti nacionalnog pitanja koje bi im trebalo dati po-

litički legitimitet za rješavanje problema političkog sustava. U većini komunističkih režima nacionalno pitanje bilo je popraćeno i zahtjevima za liberalizacijom političkog života kao i širim društvenim i gospodarskim reformama (Pusić, 1996: 5).

Gospodarsko pitanje koje je hrvatsko političko vodstvo s kraja 1960-ih postavljalo bilo je poticaj za izražavanje neriješenog hrvatskog nacionalnog pitanja u Jugoslaviji kao i općenito nacionalnog pitanja bivše Jugoslavije. Različiti nacionalni i gospodarski interesi unutar Jugoslavije rezultirali su i različitim političkim i nacionalnim stajalištima. Te su okolnosti dovele i do stvaranja različitih ekonomskih koncepcija unutar Hrvatske i unutar Srbije kao dviju suprotstavljenih ekonomskih misli. U Hrvatskoj je skupina ekonomskih stručnjaka okupljena oko V. Bakarića izradila teorijsku podlogu za gospodarske reforme. Bit znanstvene podloge je kritika centralističko-etatističkog sustava i zahtjev za većom samostalnošću poduzeća. Njima suprotstavljeni srbijanski ekonomisti izražavali su stajalište da je plan temelj ekonomije socijalizma i da tržište u socijalizmu treba nadzirati. Bit sukoba između reformističkih hrvatskih i centralističkih srbijanskih zahtjeva izražena je krilaticom »za čiste račune« koja je potekla iz Hrvatske.¹

Činilo se da je spoj »liberala« i »nacionalista« bio »dobitna kombinacija« za reformiranje komunističkog poretka u Jugoslaviji kao i za njegovu liberalizaciju. Nakon uspona interesnih grupa koje su oblikovale i artikulirale nacionalne interese i ideje liberalizma, pokazala se mogućnost ugrožavanja moći partijskih elita. No, dolazi do drastičnih političkih obračuna s nositeljima ideja, s cijelim pokretima, što je poništilo dosege njihova djelovanja i poslije pogubno utjecalo na vitalnost kreativnih dijelova društva. Određeni zahtjevi, koji su bili oblikovani u reformističkim gibanjima 1960-ih, ipak su bili prihvaćeni. Tako se 1974. Jugoslavija ustavno i normativno, premda ne u potpunosti i djelatno, pretvorila u labaviju federaciju.

Temeljna opasnost za komunistički režim u Jugoslaviji bila je uklonjena – mogućnost narušavanja stabilne, čvrste jednostranačke vlasti uz čvrsto vodstvo Tita s vrlo razvijenim kultom ličnosti. Za razliku od zapadnih razvijenih demokracija, komunistički režimi nisu imali višestranačke izbore, mogućnost izbora između različitih političkih opcija, odnosno nisu mogli utjecati na sastav reprezentativnih državnih tijela (usp. Dahl, 1998: 17).

¹ Šime Đodan navodi da je Brežnjev mahao Titu knjigom *Zakon vrijednosti i odnos tržišta i plana* pitajući ga kako se ovakva knjiga u ondašnjoj Jugoslaviji mogla objaviti. Knjiga je bila izdanje doktorske disertacije Šime Đodana objavljeno u nakladi Matice hrvatske u Zagrebu 1969. Đodan: Predgovor, u: Pišković, 1994: 1–7.

Legitimiranje vlasti u komunističkim režimima ideološko je, vlada se u ime povijesne misije i povijesne uloge radničke klase, jednom osvojena vlast se ne pušta, prema političkim programima komunističkih stranaka one vladaju u ime cijelog društva, a ne nekog njegova dijela. Moralni i znanstveno-teorijski okvir za komunističke režime bio je marksizam.

U Hrvatskoj, kao i u ostalom dijelu bivše Jugoslavije, reforme 1960-ih obilježene su pokušajima provedbe strukturnih promjena u gospodarstvu i pojavom zahtjeva za rješavanjem nacionalnog pitanja. Nezadovoljstvo neravnomjernim gospodarskim razvojem i optužbe zbog iskorištavanja razvijenijih republika nije samo hrvatska specifičnost, ali je u Hrvatskoj bila najizrazitija. Još ranih 1950-ih Boris Kidrič kritizirao je Sloveniju zbog »nacionalizma«. Poznato je političko opredjeljenje jugoslavenskog partijskog i državnog vrha iz svibnja 1968. kad se javno zahtijevala promjena devizne politike, ukidanje monopolističkog položaja saveznih banaka, smanjenje obveza gospodarstva te ukidanje svih oblika centralizacije kapitala na federalnoj razini (osim pomoći nedovoljno razvijenim pokrajinama i republikama). U svezi s tim stajalištima, na saveznoj razini sve rasprave završavale su rezultatom 5:1 na štetu Hrvatske (Tripalo, 1989: 85).

U ovom razdoblju zanimljive su ustavne promjene. Promjene Ustava SFRJ izvršene su 1953., 1963., 1967. i 1968. Već iz samog broja tih promjena i kratkoće vremenskog razmaka među njima vidi se dinamičnost tog razdoblja. Međutim, ustavi u komunističkim režimima, pa tako i u bivšoj Jugoslaviji, bili su sastavni dio komunističke ideologije i oruđe za provedbu »permanentne revolucije« radničke klase. Ustavne promjene ticale su se proširenja uloge Vijeća naroda Skupštine bivše Jugoslavije, jačanjem uloge republika kroz instituciju političkog konsenzusa republika ondašnje federacije, ograničenja prava središnje državne vlasti u pogledu investiranja, preuzimanje poslova državne sigurnosti od republika i ukidanje dužnosti potpredsjednika savezne države. Promjene su izvršene i u pogledu utvrđivanja ustavnog statusa pokrajina, primjene načela ravnopravnosti jezika i pisma naroda, proširenja zakonodavnih i gospodarskih prava republika na račun savezne države kao i isključivog prava u imenovanju republičkih dužnosnika.

Duh demokratizacije kratkotrajno je prodro i u izborni sustav. Naime, ustavnim promjenama iz 1963. dopuštena je mogućnost isticanja više kandidata na izborima. Taj demokratski prodor u izborne sustave jednostranačkih komunističkih režima bio je kratkoga daha. U praksi se vrlo brzo pokazalo da partijski aparat kontrolira sam tijek kandidacijskog postupka u okviru izbora – tako je veći broj kandidata bio smo »ukras« u provedbi unaprijed određene i dogovorene kadrovske partijske križaljke. Najzanim-

ljiviji izbori bili su oni iz 1967. jer su se u gotovo trećini teritorija bivše Jugoslavije kandidirala po dva, a u ostale dvije trećine po tri ili više kandidata. U izborima za tijela središnje državne vlasti dolazilo je do izražaja načelo reprezentativnosti (Spehnjak, 1998: 323). Za vrijeme izbora 1967. i 1969. bila je karakteristična i puno veća medijska sloboda u praćenju izbora. Unutar jednog komunističkog režima, u kojem su popuštale stege čvrstog stranačkog nadzora, u kojima tisak opširno prati predizbornu kampanju, kritički se piše o političkoj borbi u procesu kandidiranja i utvrđivanja kandidata, proziva za »izborne pogreške« čak i »socijalističko široko udruženje« Socijalistički savez. Takve pojave mogu se okarakterizirati kao izrazito pluralističke. Unatoč inozemnim preuranjenim očekivanjima da Jugoslavija ide na »poluslobodne izbore«, glasačka sloboda u tim izborima bila je ograničena jer je u njima postojala kontrola putem dotjerivanja listi od partijskih i državnih organa (Spehnjak, 1998: 324).

2. Nositelji i obilježja političkih (pluralističkih) zahtjeva Hrvatskog proljeća 1971.

Razdoblje političkih demokratskih gibanja u Hrvatskoj od sredine 1960-ih do kraja 1971. ipak je nedovoljno i fragmentarno istraženo. Razlog je tome, prije svega, nemogućnost korištenja arhivskom građom različitih fondova nastalih radom i djelovanjem saveznih federalnih institucija bivše Jugoslavije u Beogradu (danas Republika Srbija). Također, dinamično razdoblje od dvadesetak godina, u kojem se mogla slobodno znanstveno istraživati ova tema, prekratko je. Tijekom proteklih petnaest godina veći broj vodećih sudionika Hrvatskog proljeća napisao je i objavio vlastite poglede na taj politički fenomen. Tijekom 2001. održano je nekoliko znanstvenih skupova posvećenih Hrvatskom proljeću.

Prije svega, potrebno je naglasiti geopolitički položaj bivše Jugoslavije, njezine odnose i njezino značenje zapadnoeuropskim demokracijama. Razdoblje je to blokovske podjele svijeta predvođene SAD-om i SSSR-om. Kontekst odnosa Istoka i Zapada nije omogućivao provedbu ciljeva i zahtjeva hrvatskog političkog vodstva s kraja 1960-ih. U istočnokomunističkom dijelu političkog svijeta dominantna je bila Brežnjevljeva doktrina ograničenog suvereniteta. Demokratski Zapad podržavao je komunističku Jugoslaviju kao jedinstvenu državu s komunističkim sustavom vlasti i pod Titovim patronatom zbog svojih interesa i potrebe održavanja tampona između Istoka i Zapada. Zapadu nisu odgovarale demokratske promjene potaknute zahtjevima za rješavanjem hrvatskog nacionalnog pitanja, ako

bi to bila opasnost za opstanak Jugoslavije. Bivša Jugoslavija bila je istovremeno i zid i most između NATO-a i Varšavskog pakta. Njezina destabilizacija, koja je mogla biti prouzročena zahtjevima za uvođenjem višestranačkog sustava i drugih demokratskih stečevina, predstavljala je opasnost zaoštavanja odnosa između Zapada i Istoka, preciznije Moskve. U tom trenutku Zapadu sukobljivanje s Moskvom nije odgovaralo. Hrvatska je u svojim protuunitarističkim zahtjevima ostala sama. Vlade zapadnih zemalja negativistički su gledale na zahtjeve koji su dolazili iz Hrvatske. Krsto Cviić navodi da Radio slobodna Europa, koji je osnovala CIA 1950-ih sa zadaćom da u komunističkim zemljama zaigra ulogu političke opozicije, nije emitirao program za područje bivše Jugoslavije, iako je postojala sekcija koja se bavila područjem bivše Jugoslavije s mnogobrojnom dokumentacijom i osobljem. Međutim, ti potencijali korišteni su za druge komunističke režime (Cviić, 1996: 29). Potpora intelektualne javnosti Zapadne Europe izostala je jer su hrvatski zahtjevi imali nacionalni predznak. Riječ nacionalno vrlo je često poistovjećivana sa šovinističkim, totalitarističkim i nazadnim. U negativnim ocjenama zahtjeva za većom samostalnošću Hrvatske od zapadnih vlada u prvi plan stavljani su isključivo nacionalni zahtjevi – zahtjevi za ravnopravnošću i suverennošću hrvatskog naroda. Negativan stav Zapada prema Hrvatskom proljeću išao je do te mjere da je davao punu potporu Titu i ostalim interesnim skupinama za rušenje glavnih aktera Hrvatskog proljeća. Najbolji je primjer odnos Zapada prema časopisu *Praxis* i intelektualnom krugu, interesnoj skupini oko njega. Taj je časopis bio poznat kao nadnacionalan i ljevičarski časopis, koji je zagovarao čvrsti socijalizam – komunizam, bez nacionalnog izražaja, pledirajući za jugoslavenstvo. *Praxis* i interesna skupina oko njega uživali su potporu Zapada, ne samo socijaldemokratskih nego i izrazitih konzervativnih vlada pojedinih država.

U znanstvenim politološkim i društvenim analizama na Zapadu najveća, ako ne i jedina, važnost daje se pluralističkim zahtjevima i demokratskim pokretima u Poljskoj i Češkoj 1960-ih, a Hrvatska se gotovo i ne spominje. U primjerima zastupljenosti demokratskih principa u pojedinim režimima, bivša Jugoslavija uzimala se kao pozitivan primjer, ne samo u usporedbi sa zemljama Varšavskog pakta nego i kao primjer zemlje s elementima demokracije. Pohvala bivšoj Jugoslaviji upućena je zbog nastojanja za visokim stupnjem samouprave na nižim razinama upravljanja (lokalna samouprava i područna-regionalna uprava), pa se ocjenjuju većim demokratske mogućnosti naroda za sudjelovanjem i osporavanjem. Isto je tako bivša Jugoslavija ocijenjena kao zemlja »mješovitog tipa« u kojoj su uvjeti za demokraciju povoljniji. Nije se uzimala u obzir pozicija hrvatske federal-

ne jedinice i hrvatskog naroda u bivšoj Jugoslaviji. Zahtjevi za decentralizacijom države i društva potaknuti su problematiziranjem položaja Hrvatske u Jugoslaviji. Svi zahtjevi koji su u razdoblju 1960-ih godina isticani a kulminirali 1971. izvedeni su iz zahtjeva za većom samostalnošću Hrvatske kao i iz zahtjeva za poštovanjem hrvatskog nacionalnog identiteta unutar postojećeg državnog uređenja. Iz tih dvaju temeljnih zahtjeva izvedeni su gospodarski, jezični, kulturni, politički i slični zahtjevi. Radikalniji zahtjevi izražavani su kroz zahtjev za samostalnošću Hrvatske.

Hrvatsko proljeće 1971. dalo je prvi veliki trag političkog pluralizma u hrvatskoj političkoj povijesti. Za razliku od Praškog proljeća, gdje su zahtjevi za promjenama i njegovi početni impulsi krenuli odozgo, iz partijskog vrha, Hrvatsko proljeće dobiva početni impuls odozdo, od hrvatskih građana, okupljenih oko relativno nezavisnih ustanova kao što su Matica hrvatska i Sveučilište u Zagrebu. Iako nazivi Hrvatsko odnosno Praško proljeće upućuju na isti sadržajni nazivnik, razlika je ipak znatna. Hrvatsko političko (partijsko) vodstvo nakon početnih zahtjeva različitih neovisnih interesnih skupina okupljenih oko Sveučilišta i Matice hrvatske pokušava dobiti legitimitet na prihvaćanju, oblikovanju i izražavanju nacionalnog interesa. Hrvatsko političko vodstvo ima politički legitimitet, što se očituje kroz potporu većine hrvatskih građana njegovim stajalištima i zahtjevima. Istina, legitimitet izražen kroz potporu toj politici nije ostvaren na višestranačkim demokratskim izborima. Prvi put jedno komunističko vodstvo dobiva jak legitimitet odozdo, masovnim sudjelovanjem hrvatskih građana u oblikovanju, prihvaćanju i izražavanju pluralističkih političkih zahtjeva. Hrvatsko političko vodstvo, hrvatski sveučilištarci (studenti i profesori) i Matica hrvatska (osobe iz kulturnog i javnog života) izražavali su često vrlo različite političke ideje i zahtjeve. Međusobno su bili ponekad i vrlo suprotstavljeni u svojim ciljevima, stajalištima i metodama. Međutim ono što im je ipak zajedničko, kao trima glavnim elementima političkog pluralizma u Hrvatskoj, bilo je da je smjer njihova djelovanja bio isti, premda ne i krajnji cilj. Djelujući za različite ciljeve, ostvarili su preduvjete da se u budućnosti pokrenu i ostvare pitanja demokracije.

2.1. Sveučilištarci

Jedna od triju glavnih interesnih skupina koje su bile nositelji pokreta Hrvatskog proljeća bili su studenti okupljeni u pokretu hrvatskih sveučilištara. Veće uključivanje studenata u pokret Hrvatskog proljeća događa se nakon što hrvatsko političko vodstvo otvara mogućnost za veću participaciju građana u izražavanju političkog interesa. U jesen 1970. studentski pokret

dobiva svoje jasnije konture. Izborom Ivana Zvonimira Čička, u prosincu 1970., na novoustanovljenu dužnost studenta prorektora, studentski pokret dobiva i institucionalni izričaj. Tadašnji rektor Sveučilišta u Zagrebu Ivan Supek prihvaća i potvrđuje izbor prorektora studenta. Sveučilištarci, na određen način i sami vođeni načelom legitimiteta, kao i hrvatsko političko vodstvo, smjenjuju dotadašnje studentsko vodstvo i izabiru ono koje ima podršku i legitimitet članstva. Formalno ustrojavanje studentskog pokreta završava izborom Dražena Budiše za predsjednika Saveza studenata grada Zagreba 4. travnja 1970. (Radelić, 2006). Studentima se mogu zamjeriti metode njihova političkog izražavanja i radikalni zahtjevi, no nije li prirodno neslaganje mladog čovjeka na pragu intelektualne zrelosti postojećom društvenom stvarnošću (Pusić, 1996: 7)? Sveučilištarci se u ciljevima i metodama razlikuju od hrvatskog političkog vodstva, ali i to je obilježje Hrvatskog proljeća kao pluralističkog pokreta. Nije li javno osporavanje stajališta hrvatskog političkog vodstva od strane sveučilištaraca, mogućnost izražavanja interesa suprotnih od vladajućih, jedno od obilježja društvenog uređenja kod kojeg su uvjeti za demokraciju povoljniji ili je po svojim obilježjima već demokratsko (poliarhijsko)? U izražavanju nacionalnih zahtjeva hrvatski sveučilištarci artikulirali su i ekonomske zahtjeve koji su za njih bili svojevrsna strategija u političko-interesnom djelovanju. U kojoj su mjeri studenti bili povezani sa svojim Sveučilištem, a u kojoj je mjeri Sveučilište imalo potporu hrvatskih građana, najbolje svjedoči proslava 300. obljetnice Sveučilišta u Zagrebu (Supek, 1997: 27).

U sumrak Hrvatskog proljeća studenti stupaju u generalni štrajk kao izraz potpore hrvatskom političkom vodstvu. Dana 22. studenog 1971. na zboru hrvatskih sveučilištaraca donesena je odluka o generalnom štrajku. Cijelu akciju štrajka studenata pratili su izrazi potpore studentskih udruga hrvatskom političkom vodstvu. Najradikalniji sudionici studentskog štrajka kao krajnji cilj vidjeli su samostalnu Hrvatsku. Takav zahtjev nije bio javno izražen.

2.2. Matica hrvatska (hrvatski kulturni krug)

Matica hrvatska jedan je od triju nosećih stupova Hrvatskog proljeća. Ona jača kako jačaju i zahtjevi za što većom slobodom i afirmacijom cijelog naroda. Matica hrvatska u to je vrijeme navršavala punih 120 godina postojanja i djelovanja. Bila je stjecište težnji nacionalnog duha i želja za sveopćom planetarnošću. Možemo li je nazvati i političkom interesnom skupinom? Možemo, jer oblikuje i izražava političke zahtjeve i ciljeve, a i specifičnim ih oblikom djelovanja nastoji ostvarivati. Matica nije bila sa-

mo izvorište tradicionalnih ideja, već je bila i izričaj tadašnje »moderne« europskih kulturnih tijekova. Nije čudno što je Matica tako blisko vezana uz Sveučilište i Akademiju. Tada su u Matici hrvatskoj tiskane četiri redovite publikacije: Kolo, Kritika, Život umjetnosti i Hrvatski tjednik. Matica je imala izraženo političko djelovanje (Cviić, 1996: 16–28). I Matica je imala legitimitet za političke i kulturne interese koje je širila Hrvatskom. Brzina širenja i broj ogranaka kao i oduševljenje građana za mogućnost djelovanja kroz Maticu davali su potvrdu intelektualcima za ispravnost njihova djelovanja. Matica je bila i politički, interesni fenomen Hrvatskog proljeća. Omogućila je da se intelektualni krug proširi i u hrvatsku provinciju.

Politički i kulturološki značajna je pojava Hrvatskog književnog lista u travnju 1968. koji je na određen način otvorio mogućnost većeg i zamašnjeg djelovanja Matice hrvatske. Hrvatski književni list pokrenula je Zajednica samostalnih pisaca TIN (Šute, 1996: 71–104). Prethodnik Zajednice samostalnih pisaca TIN bila je Nezavisna književna grupa TIN koja se zajedno s Društvom radnika-pisaca u Zagrebu stopila u Zajednicu koja je djelovala u kulturnom krugu Matice hrvatske. Zajednica samostalnih pisaca TIN i njezino nastajanje najbolji su primjer stvaranja i oblikovanja jedne interesne skupine koja je dobila i formalizirani oblik održavanjem osnivačke skupštine Zajednice 23. studenog 1967. i upisom u Registar udruženja građana kod Sekretarijata javne sigurnosti grada Zagreba u skladu s Osnovnim zakonom o udruženjima građana (Sl. l. SFRJ 16/65) kao i Zakonom o udruženjima građana (NN 6/67). Tim upisom stekla je svojstvo pravne osobe s pravom djelovanja u javnosti. Njezino područje djelovanja bilo je na teritoriju grada Zagreba. Djelatnost Zajednice, navedena u Registru, odnosila se na svestranu potporu književno-publicističkim pothvatima članova, razvijanju njihovih individualnih sposobnosti, izobrazbi na teoretsko-književnom polju te pomaganje članova materijalno i moralno. Isto tako, osnovnu djelatnost, prema registraciji, čini i njegovanje uspomena na Tina Ujevića, ime kojeg je uzeto kao naziv udruženja građana.

Hrvatski književni list (HKL) izlazio je kao mjesečnik Zajednice TIN u ukupno 19 brojeva od travnja 1968. do studenoga 1969. kad je posljednji, devetnaesti broj uništen u samoj tiskari. Od prvog broja HKL izlazi s izričito demokratskim političkim uvodom pod naslovom *Sloboda istine* (Šute, 1996: 75). HKL bio je i prvi časopis uopće u Hrvatskoj, pod komunističkim režimom, koji je u nazivu nosio pridjev hrvatski. U HKL surađivao je čitav niz uglednih imena iz hrvatskog književnog i kulturnog života. U listu su dominirale književne teme. Međutim, vrlo rano u uvodnicima i različitim komentarima i raspravama izlazilo se s vrlo jasnim političkim

temama i stajalištima. Teme koje su najviše odjeknule u ondašnjoj hrvatskoj javnosti, pa i u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, bile su problem TANJUG-ova odjela za Hrvatsku i njegova službenog jezika; odnos uporabe hrvatskog i srpskog jezika; pitanje Hrvata naseljenih u Vojvodini i njihovih nacionalnih prava; problemi iseljavanja iz Hrvatske i Hrvata na privremenom radu u inozemstvu; uveličavanje brojki o žrtvama rata i stvaranje teze o genocidnosti hrvatskog naroda; nestanak umjetničkih predmeta iz Mimarine donacije Hrvatskoj; teme tržišne ekonomije i problema raspodjele viška rada; problemi raspolaganja devizama kao i problem nepostojanja investicija u Hrvatskoj u razdoblju 1960-ih. Zanimljive su bile polemike odnosno napadi »suprotne« strane na teme i sadržaj HKL-a.² U javnosti ondašnje Jugoslavije najviše su odjeknuli članak Brune Bušića *Žrtve rata* i članak slovenskog generala u mirovini Jake Avšiča u kojem se kritizira službeni srpski jezik u JNA i zagovara uvođenje službenog slovenskog jezika u vojarnu na teritoriju Slovenije. Napadi na HKL kulminiraju uključivanjem u polemiku i napade Miloša Žanka, tadašnjeg hrvatskog kadra u tijelima jugoslavenske federacije (potpredsjednik Savezne skupštine). Miloš Žanko u seriji tekstova u beogradskim dnevnim novinama *Borba* optužuje uredništvo i suradnike HKL-a za »velikohrvatsku i šovinističku politiku« i za zagovaranje političkih metoda i predlaganje promjena koji su suprotne »socijalističkom društvenom uređenju«. Parafrazirajući jednu partizansku pjesmu Vladimira Nazora, Miloš Žanko konstatira da HKL-u konačno treba »zabiti glogov kolac«. Nakon tih, za tadašnji komunistički režim »nacionalističkih i šovinističkih« tema, HKL biva zabranjen u studenom 1969., iako formalno rješenje o zabrani tiskanja i distribucije nikad nije doneseno.

Može se reći da je HKL bio neovisna publikacija. Članovi uredništva i suradnici lista nisu bili članovi Saveza komunista. Isto tako, list nije dobio nikakvu novčanu potporu od tadašnjih državnih institucija, nego se samofinancirao prodajom čitateljima. Nakon, zabrane HKL-a (iako ne formalne) na hrvatsku kulturnu i političku scenu izlazi publikacija Matice hrvatske pod nazivom *Hrvatski tjednik*. Taj uspijeva postići puno veću nakladu

² »Tijekom svog osamnaestomjesečnog izlaženja, HKL je izazivao svakovrsne kritike, posebice od strane listova Vjesnikove novinske kuće. Na većinu njih HKL je reagirao bilo putem zajedničkog stava uredništva, bilo preko svojih suradnika i urednika ponaosob. Među najžešćim kritičarima posebice su se isticali Vjesnikov novinar Dražen Vukov Colić te Mirko Bošnjak i Dane Oblak. No jedna od najkonstantnijih polemika vodila se između Igora Mandića, novinara Vjesnika i tjednika VUS i HKL-a.« – Šute, 1996: 83.

od svoga prethodnika zahvaljujući čuvenim perima hrvatskog političkog i kulturnog izražavanja.³

Pokretač HKL-a Zajednica samostalnih književnika TIN prestaje s radom 16. travnja 1970. kad je Sekretarijat javne sigurnosti grada Zagreba donio rješenje o zabrani daljnjeg rada Zajednice i o brisanju Zajednice iz Registra udruženja građana koji se vodi kod tog sekretarijata (Šute, 1996: 104). U rješenju o zabrani Zajednice optužuje se Zajednicu za »kontrarevolucionarnu« djelatnost, za prekoračenje djelatnosti izvan dopuštenih, miješanje u političko djelovanje, raspirivanje nacionalne mržnje i financiranje od »ustaške« hrvatske emigracije. Zakonsko rješenje kojim se određuje da unutar-nji poslovi i policija (Sekretarijat javne sigurnosti) vode Registar udruženja građana najbolje oslikava režim koji je i vođenje evidencije o udrugama građana povjerio policijskom aparatu.

Zajednica samostalnih pisaca TIN paradigma je udruga građana iz razdoblja konca 1960-ih u Hrvatskoj. Kao okvir za slobodnu raspravu o političkim temama i mogućnost izražavanja političkih pluralističkih zahtjeva korištene su rasprave o gospodarskim temama. Međutim, kulturni krugovi, književne skupine i udruge građana kojih je formalna djelatnost bila promicanje književnih i drugih umjetničkih ciljeva i interesa također su korišteni za problematiziranje i raspravu o političkim i nacionalnim temama. Na kraju krajeva, nemoguće je kulturu izdvojiti od politike, nacije, ali i demokracije. Udruge građana bile su jedina mogućnost izražavanja različitih političkih stajališta, mišljenja i ideja. Djelovanje Zajednice omogućilo je mnogim hrvatskim znanstvenim i kulturnim institucijama i udrugama političko izražavanje. Bili su to elementi višestranačja u jednopartijskom režimu. Zajednica TIN primjer je oblikovanja političkih zahtjeva odozdo, iako prije prijelomne 1971. djelovanje Zajednice, prvenstveno kroz Hrvatski književni list, u mnogočemu predstavlja specifičnost političkog pluralističkog pokreta Hrvatskog proljeća.

2.3. Hrvatsko političko (partijsko) vodstvo

U užem hrvatskom političkom vodstvu krajem 1960-ih postojale su dvije frakcije. Jedna se frakcija zalagala za reforme društva i gospodarstva uz naglašeno nacionalno, a druga je bila konzervativna i realpolitička. Sukob dviju struja može se okarakterizirati i kao sukob mladih i starih kadrova.

³ Članovi uredništva bili su Vladimir Gotovac, Igor Zidić, Zvonimir Berković, Zdenko Škrabalo itd.

Vode reformističke frakcije bili su Miko Tripalo, Savka Dabčević Kučar, Pero Pirker, Dragutin Haramija, Ivica Vrkić i drugi (Baletić et al., 1990.). Predstavnici konzervativne frakcije bili su Jure Bilić, Ema Derossi Bjelajac, Dušan Dragosavac, Milka Planinc, Jelica Radojčević, Josip Vrhovec i drugi.

Pluralističko interesno djelovanje hrvatskog političkog vodstva započelo je još 1963. usvajanjem amandmana na Ustav Jugoslavije. Unutar razdoblja 1963.–1971. postupci političkog vodstva i njegova strategija na razgrađivanju, tj. postupnom dokidanju postojećeg političkog sustava odvijala se u tri različita smjera (Tripalo, 1996: 23–32). Prvo područje odnosilo se na osamostaljivanje poduzeća i ustanova decentralizacijom dohotka, na rasterećivanje gospodarstva i ograničavanje državne regulative. To je podrazumijevalo smanjenje utjecaja političke stranke (Saveza komunista) u gospodarstvu, a samim tim uvođenje tržišnih načela i mehanizama. Drugo područje odnosilo se na demokratizaciju cjelokupnog političkog sustava dokidanjem monopola vladajuće stranke nad svim institucijama sustava. Oспорavao se demokratski centralizam, raspravljalo se neovisno o naptucima federalnih tijela stranke i vlasti, dolazilo je do veće samostalnosti stranačkih organizacija republika članica bivše jugoslavenske federacije. Vrlo mnogo učinjeno je na suzbijanju tajnog policijskog aparata kao i na demokratizaciji kaznenog postupka. Treće područje djelovanja Ustavni su amandmani iz 1971. Njima je potvrđeno pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na stvaranje nacionalnih država što je bio izvorni republički suverenitet. To su bili vrlo značajni konfederalni elementi u, do tada, jugoslavenskoj federaciji s izrazitim elementima unitarizma. Dakako, s povijesne distancije, postoji lakoća u izricanju i karakteriziranju obilježja događanja iz razdoblja s kraja 1960-ih. Postupno dokidanje postojećeg političkog sustava u tri spomenuta smjera ipak se odvijalo pod patronatom Saveza komunista odnosno jednostranačkog ideologiziranog sustava uz nadzor, odobravanje i oklijevanje Tita.

U siječnju 1970. dogodio se prijelomni trenutak u definiranju i zauzimanju pozicije hrvatskog političkog vodstva. Tada je održana Deseta sjednica hrvatskog političkog vrha (CK SKH).⁴ Uvertira pred tu sjednicu bile su pojačane optužbe hrvatskog političkog vodstva za »nacionalizam i šovinističke ispade«. Međutim, isto je tako rastao i otpor hrvatskog političkog

⁴ Vladimir Bakarić inicirao je potkraj 1969. sjednicu CK SKH koja treba definirati politiku u tom kriznom momentu. Deseta sjednica održavala se u vrlo napetoj i proturječnoj atmosferi. Dušan Bilandžić, Predgovor: 1971. godina u Hrvatskoj, u: Baletić et al., 1990: 9–23.

vodstva prema unitarističkim i centralističkim tendencijama predstavljanim u osobi Miloša Žanka (potpredsjednika saveznog parlamenta). Na samoj Desetoj sjednici u tipičnoj komunističkoj maniri prihvaćena je konstatacija o jačanju nacionalizma u Hrvatskoj, ali bili su doneseni zaključci i odluke u smjeru nastavka reformi u Hrvatskoj i cijeloj bivšoj Jugoslaviji, posebice reforme samog federalnog ustroja.⁵ Prihvaćanje konstatacije o jačanju nacionalizma u Hrvatskoj bio je pragmatički politički potez. Nakon Desete sjednice dolazi do smjenjivanja Miloša Žanka i njegova udaljšivanja iz javnog političkog života. U to je vrijeme i Tito davao političku potporu hrvatskom političkom vodstvu. Na večeri 2. svibnja 1970. Tito je dao podršku hrvatskom vodstvu kroz pohvale zaključcima Desete sjednice CK SKH (Radelić, 2006: 438–439).

Hrvatsko političko vodstvo promoviralo je radikalnu ideju legitimiteta komunističke vlasti. Demokratske silnice potaknute od građana, njihovih različitih udruga kao i relativno neovisnih javnih ustanova naišle su na plodno tlo. Političko vodstvo prihvaća impulse promoviranjem političkih zahtjeva uz nacionalni identitet i od građana dobiva svojevrsni legitimitet izražen kroz njihovu deklariranu podršku za svoja politička stajališta. Ovaj zanimljivi preokret predstavljao je negiranje samog komunističkog režima. U komunističkim, realsocijalističkim političkim sustavima svaki legitimitet polazio je od vrhovnog partijskog, ujedno i državnog vođe, koji je postavljao i smjenjivao niže dužnosnike. Dakle, davao im je svojevrsan legitimitet. Kod hrvatskog političkog vodstva, između njega i hrvatskog naroda posredovali su SKH, Matica hrvatska i studenti. Za mogućnost ostvarivanja legitimiteta vlasti političkom vodstvu poslužio je jasno postavljen nacionalni interes. Jasno izraženi hrvatski nacionalni interes logičan je produkt dotadašnjeg unitarističkog centraliziranog ustroja jugoslavenskog državnog sustava. Isto tako, hrvatski nacionalni interes javlja se kao rezultanta hrvatskog nezadovoljstva gospodarskim odnosima. Hrvatsko političko vodstvo koristilo se nacionalnim interesom i ekonomskim pitanjima i za postizanje političkih ciljeva koji se izražavaju kroz krilaticu »za čiste račune«. Jasno izraženih zahtjeva o političkom pluralizmu, višestranačju i civilnom društvu nije bilo, prvenstveno zato što bi u tom slučaju političko vodstvo bilo optuženo za »kontrarevoluciju«, a to je u to vrijeme bilo ravno »izdaji zemlje« ili pak »državnom terorizmu«. Hrvatsko političko vodstvo umjesto nametnute fraze »bratstva i jedinstva« želi pravne definicije decentraliziranog političkog sustava i jasno utvrđene gospodarske odnose.

⁵ Deseta sjednica CK SKH održana je od 15. do 17. siječnja 1970. i bila je prva partijska sjednica koju je prenosila televizija.

Također se zahtijevalo načelo konsenzusa kao načina odlučivanja u tijelima federalne države.

Razmimoilaženja u hrvatskom političkom vodstvu koncentrirala su se 1971. oko pitanja treba li u Ustavu Hrvatske upotrijebiti termin »nacionalna država hrvatskog naroda« te treba li uz to dodati da je ona država Srba ili srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj. Grupa političara, okupljena oko Bakarića, bila je izričito protiv formulacije Hrvatske kao nacionalne države hrvatskog naroda, a za Hrvatsku kao »državu hrvatskog i srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj«. »Hrvatska frakcija« u političkom vodstvu smatrala je da se radi o nacionalnoj državi hrvatskog naroda, zatim o državi Srba i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji žive u Hrvatskoj. Jasno je da se u toj raspravi polazilo od (hrvatskog) naroda kao ustavne kategorije. Polazeći od shvaćanja naroda kao ustavne kategorije, gdje je narod jedan jedinstven i nedjeljiv, jasno je da ne postoji više srpskih naroda, pa tako ni više srpskih država. Zalagalo se i za jednaka prava svakog čovjeka uz naročito poštovanje prava nacionalnih manjina.

Hrvatska frakcija u hrvatskom političkom vodstvu izgubila je Titovu podršku. O razlozima promjene Titova stava prema hrvatskoj frakciji teško je išta tvrditi. Može se zaključiti da su opasnost i prijetnja vodećoj ulozi SK i neprikosnovenom vodstvu i kultu ličnosti, uz pritiske konzervativaca i centralista iz federalnih državnih i partijskih tijela i Srbije, bile toliko jake da je Tito uskratio podršku hrvatskoj frakciji. Pritisci protivnika tijekom 1971. postajali su sve snažniji. Kao potpora hrvatskom političkom vodstvu u jesen 1971. organiziran je opći studentski štrajk u Zagrebu. Uslijedili su dugi i dramatični razgovori Tita s hrvatskim političkim vodstvom u Karadordevu 30. studenoga i 1. prosinca 1971. poslije kojih je hrvatska frakcija u hrvatskom političkom vodstvu bila primorana podnijeti ostavke i bila je udaljena iz političkog, ali i sveukupnog javnog života. Tito je uskratio potporu hrvatskoj frakciji i priklonio se frakciji na čelu s Bakarićem. Otpočele su radikalne smjene kadrova koje su imale policijski i sudski oblik. Sudovi i tužiteljstva bili su ovisni o stajalištima partijskog vodstva i Tita. Na sjednici Predsjedništva SKJ održanoj 2. prosinca 1971. Tito je izjavio da se suci ne trebaju držati zakona „kao pijan plota“ (Radelić, 2006: 459). Riječ je o signalu nositeljima pravosudne vlasti da ne tumače i primjenjuju pravnu normu u njezinu duhu, nego da činjenice i »politički« inkriminirana djela moraju smještati u politički kontekst. Sve je bilo provođeno u skladu s federalnim i republičkim partijskim zaključcima i stavovima. Bio je to početak kraja Hrvatskog proljeća. Definitivan kraj uslijedio je vrlo brzo. Nakon Hrvatskog proljeća, u Hrvatskoj je obnovljena represija, a na vlast

su došli partijski konzervativci. Cijelo razdoblje od 1971. do kraja 1980-ih nazvano je razdobljem »hrvatske šutnje«.

3. Zaključak

Zbivanja i procesi pod nazivom Hrvatsko proljeće fenomen su koji treba detaljno istražiti i znanstveno, objektivno, politički neutralno vrednovati. Neosporna je činjenica da politički procesi s kraja 1960-ih do konca 1971. u Hrvatskoj predstavljaju pluralistički pokret nošen na romantičarskim krilima hrvatskog nacionalnog identiteta. Hrvatsko proljeće i prethodna zbivanja poslužila su Titu kao protuteža i opravdanje za provedbu reformi decentralizacije nakon slamanja Hrvatskog proljeća. Savezna skupština SFRJ donijela je Ustav SFRJ 21. veljače 1974. U nj su uneseni gotovo svi ključni zahtjevi smijenjenog hrvatskog političkog vodstva. Tito je uspio provesti reformu države i njezina uređenja kako je i zamislio, naravno uz »kolateralne žrtve«. Hrvatski nacionalni pokret Hrvatsko proljeće nije bio pokret u pravom značenju te riječi. Zbog heterogenosti nositelja (vodstvo SKH, Matica hrvatska i sveučilištarci) nije postojao jedan interes bez obzira na različita uvjerenja. Temeljno jedinstvo pokreta odnosno njegovih triju nositelja bilo je u zahtjevu za što većom samostalnošću Hrvatske. Uzevši u obzir dane okolnosti i razvoj događaja u bivšoj Jugoslaviji i na svjetskoj političkoj sceni, Hrvatsko proljeće s punim značenjem može nositi epitet pluralističkog demokratskog pokreta. Zahtjevi koji su bili izraženi te ideje i težnje koje su bile predstavljene nosili su i želju za dokidanjem monopola komunističkog sustava vlasti. Pokretu se može dati epitet »demokratski« zbog pluralističkog pristupa ostvarenju ciljeva.

Zbog različitih okolnosti Hrvatsko proljeće nije na objektivan način valorizirano i tretirano ni u hrvatskoj ni i u europskoj politološkoj i povjesničarskoj literaturi. Utjecaj politike još je snažan, akteri su još vrlo aktivni sudionici javnog života, a i raspodjela međunarodne moći nije se u mnogome promijenila.

Događaji iz Hrvatskog proljeća uvelike su odredili i uvođenje višestranačkog sustava u Hrvatskoj i provođenje prvih slobodnih demokratskih izbora u Hrvatskoj. Ljudi i ideje iz Hrvatskog proljeća i danas sudjeluju u hrvatskom političkom i javnom životu i uređuju našu stvarnost. Politički interesni pluralizam koji se pojavljuje kroz hrvatski nacionalni pokret Hrvatsko proljeće stvorio je podlogu za demokratske političke interesne skupine nastale dopuštanjem višestranačkog političkog sustava u Republici Hrvatskoj.

Literatura

- Baletić, Milovan, Vinko Česi, Kata Zalović-Fišter: Ljudi iz 1971. – prekinuta šutnja, NIŠPRO Vjesnik, Zagreb, 1990.
- Cviić, Krsto: Hrvatska 1971. – jedan pogled izvana, Erasmus, Zagreb 1996., br. 15.
- Dahl, Robert A.: Poliarhija – participacija i opozicija, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- Pišković, Milan: Sječa Hrvatske u Karadordevu 1971., Meditor, Zagreb, 1994.
- Pusić, Vesna: Korijeni političkog legitimiteta, Erasmus, Zagreb, 1996., br. 15.
- Radelić, Zdenko: Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991., od zajedništva do razlaza, Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Spehnjak, Katarina: Izbori u Hrvatskoj 1967. i 1969., Časopis za suvremenu povijest, 30(2), Zagreb, 1998.
- Supek, Ivan, Sveučilište u hrvatskom preporodu, u zborniku: 25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće, HAZU, Zagreb, 1997.
- Šute, Ivica: Hrvatski književni list – između slobode i zabrana, Historijski zbornik, god. 52, Zagreb, 1996.
- Tripalo, Miko: Hrvatsko proljeće, Globus, Zagreb, 1989.
- Tripalo, Miko: Hrvatski nacionalni program – počeci pluralizma, Erasmus, 1996., br. 16.
- Zbornik radova: 25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće, HAZU, Zagreb, 1997.

CROATIAN SPRING – THE BEGINNINGS OF POLITICAL PLURALISM: AN APPROACH

Summary

The author analyses political relations in the former Yugoslavia at the end of the 1960s, with special attention to Croatia. The most important demands of Croatian political leadership at the end of 1960s actually represented an attempt to reform the state organisation and the entire economic system of the former Yugoslavia. Therefore, the author analyses Croatian position in the former Yugoslavia as well as relations and political fights of the factions within Croatian political leadership. The appearance of political pluralism in the activities of political elites in Croatia are analysed through the conduct of policies that advocated a higher degree of independence for Croatia and generated significant strengthening of national awareness.

The author analyses the relations of Croatian political leadership and Tito, president of the former Yugoslavia. The demands for state reform, decentralisation, anti-unitarian policy of »clear relations«, and evident national awareness created the conditions and framework for political pluralism. Pluralism was evident in the activities of three basic leaders of Croatian Spring – Croatian Communist Party, Matica hrvatska (Central Croatian Cultural and Publishing Society), and Croatian academia.

Although Croatian political leadership was removed from office in 1971, three years later, a new Yugoslav Constitution was adopted. It normatively defined all key demands of the former Croatian leadership.

Finally, the author gives his opinion of Croatian Spring as a pluralist movement because of the opposed views of its leaders; as a democratic movement because of different approaches of its leaders and demands for abolishing the Communist Party monopoly; and as an unprecedented movement because of its unprecedented demand for higher degree of independence for Croatia within the then Yugoslavia.

The movement Croatian Spring created the basis for raising democratic issues and introducing multiparty system in Croatia.

Key words: political reforms, Croatia, constitutional changes, political pluralism